

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ РЕГІОНУ НА ЗАСАДАХ СПІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

SOCIAL AND ECONOMIC INTERACTION OF REGION SUBJECTS ON THE BASIS OF COMMON RESPONSIBILITY

УДК 331.484:334.7:005.35:332.145(477)

Телетов О.С.

д.е.н., професор, професор кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю

Сумський державний університет

Летуновська Н.Є.

к.е.н., асистент кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю

Сумський державний університет

Шевлюга О.Г.

к.е.н., асистент кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю

Сумський державний університет

У статті проаналізовано деякі складники соціально-економічного становища населення України. Досліджено зарубіжний досвід вирішення соціально-економічних проблем регіонів. Проведено оцінювання суспільного відношення до вітчизняної соціальної сфери. Розглянуто приклади успішної реалізації соціально-економічних ініціатив. Запропоновано напрями активізації дій суб'єктів регіонів щодо вирішення проблем соціальної сфери з урахуванням концепції спільної відповідальності.

Ключові слова: спільна відповідальність, соціально-економічна взаємодія, соціальна відповідальність, економічне очікування, об'єкт соціальної сфери.

В статье проанализированы некоторые составляющие социально-экономического положения населения Украины. Исследован иностранный опыт решения социально-экономических проблем регионов. Проведено оценивание общественного отношения к отечественной социальной сфере. Рассмотрены примеры удачной реализации

социально-экономических инициатив. Предложены направления активизации действий субъектов регионов касательно решения проблем социальной сферы с учетом концепции общей ответственности.

Ключевые слова: общая ответственность, социально-экономическое взаимодействие, социальная ответственность, экономическое ожидание, объект социальной сферы.

The article analyzes some components of social and economic situation in Ukraine. The foreign experience in social and economic problems solving of the regions is studied. The assessment of national public attitude to the social sphere is investigated. Examples of successful implementation of social and economic initiatives are considered. Directions of regional actions revitalization in social problems solving basing on the concept of common responsibility are suggested.

Key words: common responsibility, social and economic cooperation, social responsibility, economic expectations, social object.

Постановка проблеми. Ефективність соціально-економічного розвитку країни значною мірою залежить від урахування інтересів кожного із суб'єктів, яких він торкається (органи влади, представники бізнесу, кожна окрема людина). На жаль, на сьогодні в Україні ступінь додержання таких інтересів усе зменшується. Як відомо, однією з рушійних сил сучасної економіки є підприємництво. Проблема відповідальності бізнесу підіймається у теперішній час на різних рівнях, але особливих успіхів в її посиленні досі немає. Очевидно, що соціальні аспекти в політиці суб'єктів господарювання України змінюються: деякі звужилися, інші – розширилися, треті – поновлюються. Фактично кількість соціальних програм скорочується, але якість реалізації наявних із них при цьому підвищується. До основного стримуючого фактору до розвитку соціальної відповідальності близько 61,4% з опитаних 400 компаній віднесли фінансову неспроможність [5, с. 15]. Серед інших факторів – відсутність стимулів із боку держави, недостатня ефективність соціальних заходів, відсутність досвіду впровадження та ін.

Деякі підприємства беруть на себе соціальну відповідальність, тому що вважають, що відповідальна поведінка йде на користь їх бізнесу – покращується репутація бренду, знижуються ризики діяльності, зменшується плінність кадрів, підвищується продуктивність праці тощо; інші суб'єкти господарювання впроваджують соціальні програми, тому що їх керівництво вважає, що це правильно і необхідно; треті – реалізують їх одразу

з двох перерахованих причин. Сучасні підприємства зацікавлені в реалізації соціальних проектів переважно екологічного спрямування та енергозберігаючих технологій. Так, компанія «Нова пошта» стала першою на ринку експрес-доставки в Україні, яка розпочала тестування електричного автомобіля. Рішення про придбання парку таких автомобілів будуть приймати на основі аналізу ефективності цього виду транспорту порівняно зі звичайними автомобілями [11]. В Україні вже відомі випадки й соціального аудиту постачальників. Наприклад, текстильна промисловість є постачальником сировини для зарубіжних компаній. Для багатьох іноземних замовників важливими факторами вибору постачальника є дотримання ним умов праці, відповідного рівня заробітної плати, реалізація прав і свобод працівників. На сьогодні залишається відкритим питання тристоронньої взаємодії на рівні «підприємство – працівники – держава», яка узагальнюється принципами спільної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на те, як змінюються тренди в розвитку бізнесу в Україні і за кордоном, необхідно звернути увагу на те, що успішними стають не просто компанії, а соціально відповідальні компанії. Набуває поширення поняття корпоративної соціальної відповідальності, і все більша кількість наукових шкіл долучаються як до процесу обговорення цієї проблематики, так і дослідження в цій сфері [3; 6; 9; 10; 16; 20; 22]. Невирішеними залишаються проблеми пошуку шляхів стимулювання соціально-

економічних ініціатив суб'єктів сучасних регіонів, направлених на підтримку соціального складника розвитку території їх присутності з урахуванням концепції спільної відповідальності.

Постановка проблеми. Метою статті є дослідження соціально-економічного становища України, зарубіжного досвіду вирішення соціальних проблем та винайдення шляхів активізації дій суб'єктів регіону щодо цих питань у рамках концепції спільної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою складовою частиною конкурентоспроможності регіону є соціальна сфера [19]. Відома фірма *Google*, одна з найбільших за ринковою капіталізацією, зіткнулася з проблемою небажання працівників ходити до спортивних залів, які знаходяться поза межами офісу, в якому вони працюють [15]. Тобто для персоналу передусім важливим є місце надання послуги, зручність її отримання, зважаючи на місце їх роботи. Це вказує на те, що діяльність соціальної сфери неможлива без урахування конкретних особливостей її користувачів. Керівники підприємств розуміють те, що людина буде більше віддавати, ефективніше працювати, якщо їй наділяти належну увагу та задовольняти її бажання. Вільний час працівника – це те, що працює на підвищення його продуктивності праці. Чинники, які спонукають підприємства до впровадження соціально відповідальних заходів, перераховані в табл. 1.

Реалії сучасної економіки такі, що ми бачимо падіння якості життя, добробуту населення, зокрема економічного складника, який, як результат, значно погіршує і соціальне становище людини. Дослідження громадської думки щодо

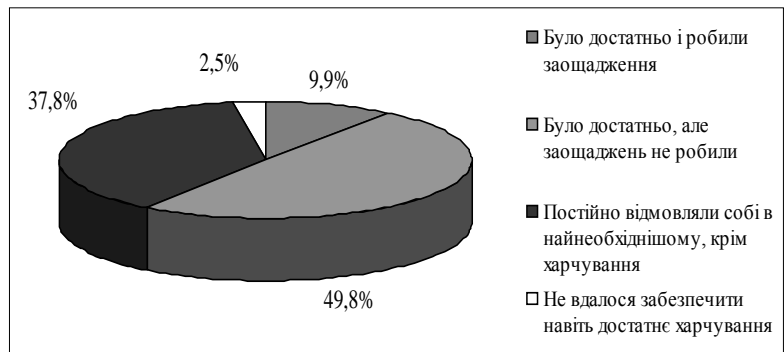

Рис. 1. Розподіл українських сімей за самооцінкою рівня їх доходів упродовж 2015 р. [13]

матеріального стану та економічних очікувань домогосподарств у 2015 р. показали, що лише для 9,9% українських сімей рівень їх доходів був достатнім та давав можливість заощаджувати кошти на крупні придбання (рис. 1).

Відомим є факт, що в західних країнах звичайним є «життя в кредит». При цьому якщо громадяни найбільш «закредитованих» країн світу беруть кредит на купівлю житла, автомобіля чи на оплату навчання у ВНЗ, то українці здебільшого беруть споживчі кредити (рис. 2). Тобто надання позик клієнтам банків на купівлю побутової техніки, меблів тощо – не рідкість, а реалії сучасної вітчизняної економіки.

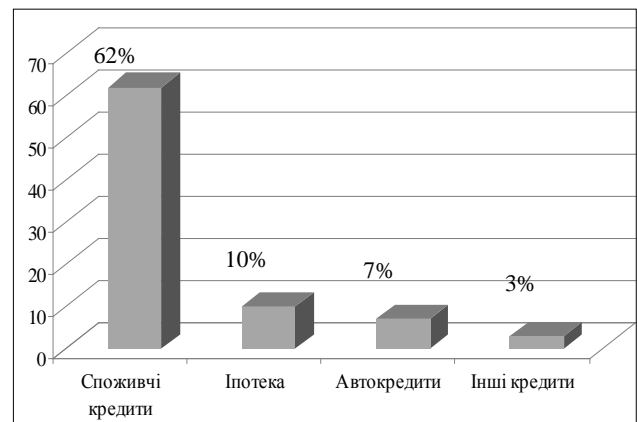

Рис. 2. Обсяги роздрібного кредитування портфелю банків в Україні у жовтні 2015 р., млрд. грн. [2, с. 20]

Таблиця 1

Чинники, що сприяють розвитку корпоративної соціальної відповідальності (у % до 400 опитаних підприємств)

Чинник	Відсоток опитаних
Із моральних міркувань	61,3
Тому що це – наш принцип, внутрішнє спонукання	52,1
Це сприяє зростанню продажів	37,9
Конкурент також це робить	19,2
Тому що є запити органів місцевої влади	18,9
Тому що це висвітлюється в ЗМІ та сприяє іміджу компанії	8,8
Із релігійних міркувань	8,4
Це є вимогою головної компанії	5,6
Тому що є запити з боку профспілки	3,7
Це є вимогою іноземного партнера	0,8
Виконуємо закони України	0,1

Закладена в бюджет 2016 р. мінімальна заробітна плата у 1 378 грн. на місяць за сучасних цін ставить українця фактично в безвихідне становище, адже на таку суму прожити просто неможливо, не кажучи вже про потребу у відпочинку чи оздоровленні.

Сучасною тенденцією в розвитку практики соціальної відповідальності є феномен спільної відповідальності, коли соціально сумлінним є не лише окремих партнер, а всі учасники спільноти. Тобто в умовах консолідованих дій провідні соціальні сили (держава, підприємства, наймані працівники та їхні представницькі органи) мають свої специ-

фічні інтереси, спільні цілі, а їх об'єднують громадські цінності. За цих умов між ними повинні виникати партнерські стосунки, в яких кожен учасник може зробити свій посильний внесок у суспільний добробут, розвиток громади, регіону, країни. При цьому спільна соціальна відповідальність передбачає рівноцінність відповідальності всіх партнерів [4, с. 44]. Наприклад, якщо підприємство виконує свої обов'язки перед власними працівниками та місцевою громадою, робить значний внесок у розвиток регіону свого розміщення, то воно вправі очікувати на адекватну соціальну поведінку інших партнерів коаліції, зокрема органів місцевого самоврядування. Модель спільної соціальної відповідальності представлена на рис. 3.

Сучасний процес децентралізації та її вплив на подальший економічний розвиток України має різні позитивні та негативні аспекти. Зміни, які внесені до Бюджетного та Податкового кодексів, направлені на посилення ролі місцевих бюджетів та збільшення обсягів їхніх фінансових ресурсів шляхом перерозподілу доходів і видатків між бюджетами різних рівнів. За проектом зміни державного устрою децентралізація податкових надходжень до місцевих бюджетів передбачається за рахунок переведення частини податків із загальнодержавних до місцевих, що дасть можливість досягти самостійності управління фінансовими ресурсами на місцевому рівні на користь регіону. Децентралізація має збалансувати існуючі механізми надання суспільних послуг з існуючими потребами та пріоритетами місцевих громад, а тому підвищить рівень відповідальності всіх органів місцевого самоврядування за виконання покладених на них функцій.

Розглянемо приклади успішної реалізації соціальних ініціатив. У рейтингу країн світу за рівнем життя в 2014 р. Білорусь зайняла 53-тє місце (із 187 можливих) та визнана лідером серед усіх пострадянських країн. Білорусь має розвинену соціальну інфраструктуру, а вартість житла, освіти, різних культурних заходів у цій країні нижча, ніж у більшості західних та східноєвропейських держав [12]. У рамках посилення соціального захисту уряд Азербайджану тісно співпрацює із зарубіжними організаціями та донорами, а також із неурядовими організаціями. Як приклад такого співробітництва можна назвати п'ятирічну Програму соціально-економічного розвитку Азербайджану (SEDA), що фінансується загальними зусиллями уряду країни та Міжнародного агентства розвитку США (USAID). Діяльність SEDA спрямована на пришвидшення соціально-економічного розвитку в Азербайджані на регіональному рівні шляхом підтримання інфраструктурних проєктів, стимулювання участі зацікавлених сторін у досягненні пріоритетних соціально-економічних стратегій і програм у відібраних районах та за їх межами [17].

Важливою складовою частиною розвитку будь-якого регіону є його інфраструктурне забезпечення, зокрема об'єктами соціальної сфери. Необхідним є визначення, чим з погляду економічної та соціальної діяльності є кожний такий об'єкт для суб'єктів, які визначають доцільність та можливість розвитку цього суб'єкту. Проаналізуємо в рамках концепції спільної відповідальності об'єкти соціальної інфраструктури підприємств. З економічної точки зору зрозуміло, що інфраструктурний об'єкт є вигідним для підприємства за умов його хоча б самоокупності. Під час побудови ступін-

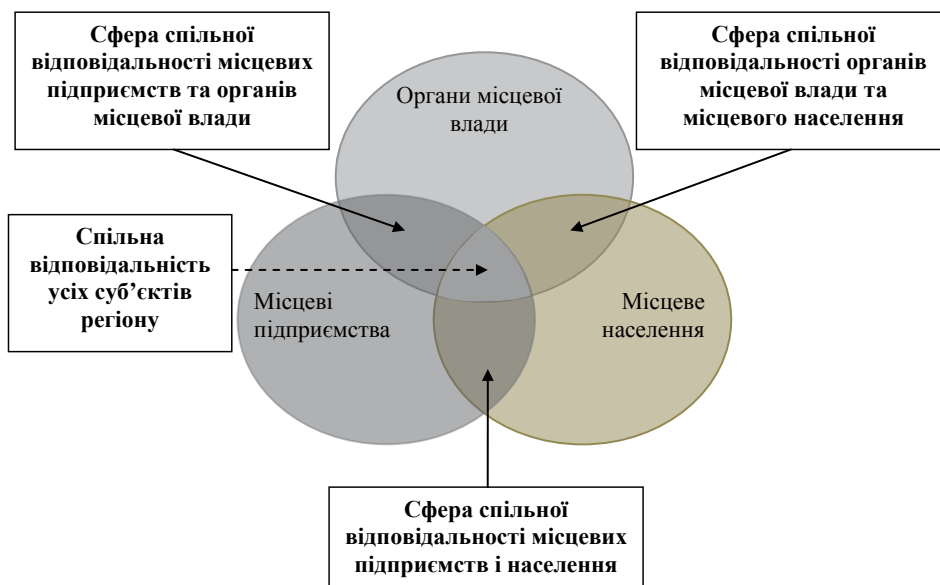

Рис. 3. Розподіл елементів взаємодії спільної відповідальності в соціально-економічній сфері регіону

частої матриці-ранжування можна визначити силу впливу того чи іншого об'єкта на задоволеність потреб персоналу (табл. 2). У матриці використовується комбінація показників: перелік послуг (від 1 до n відповідно) по вертикалі та їх пріоритетність (від 1 до m) по горизонталі.

Таблиця 2

Матриця визначення пріоритетності закладів соціальної інфраструктури серед працівників підприємства

Об'єкт інфраструктури	Пріоритет (місце)			
	1-е місце	2-ге місце	...	Місце № m
№ 1	кі-сть	кі-сть	кі-сть	кі-сть
№ 2	кі-сть	кі-сть	кі-сть	кі-сть
...	...	...	...	...
№ n	кі-сть	кі-сть	кі-сть	кі-сть

Визначення цінності об'єкта соціальної інфраструктури для регіону присутності здійснюється через низку показників, таких як забезпеченість подібними закладами в регіоні; частина населення регіону, потреби якої задовольняє цей об'єкт; соціально-культурна значимість об'єкта (те, як даний об'єкт позиціонується в регіоні як один з атрибутів регіону чи нічим не відрізняється від інших закладів).

Нагальним питанням є визначення, чим з погляду економічної та соціальної діяльності є кожен об'єкт на території громади. Спільні програми виробничого, торговельного, банківського та соціального маркетингу можуть поліпшити умови для розвитку різних аспектів соціально-економічної сфери регіону. Згідно з адміністративно-територіальною реформою, що проводиться в Україні починаючи з 2015 р. [1], переваги у системі «центр – периферія» зміщуються на користь останньої, тому що є сенс у стимулюванні розвитку ініціатив у проблемних регіонах та містах, що розвиваються, де, як правило, ціни нижчі. Економіст Ф. Ілнесамі пропонує три шляхи ліквідації диспропорцій між мегаполісом і периферією (табл. 3).

Реалізація будь-яких проектів має ґрунтуватися не на кількісних, а на якісних показниках. Наприклад, якщо раніше фінансування об'єктів соціальної сфери підприємств мало здебільшого

неекономічні цілі, то в теперішній час доцільність утримання того чи іншого об'єкта оцінюється передусім із позицій отримання матеріального зиску від нього. Для більшості підприємств у сфері управління соціальними об'єктами на сьогодні характерною є відмова від уже існуючих та діючих об'єктів соціальної інфраструктури чи інструментів соціальної відповідальності. Одним із дієвих способів протидії цьому є створення сильної корпоративної культури, яка б не допускала процесів «десоціалізації» [7, с. 32]. Змінюються також і підходи до розвитку соціальної сфери з огляду на його характер: якщо за часів СРСР в Україні переважав екстенсивний тип розвитку (намагання надати якомога більший обсяг необхідних послуг), то вже на початку ХХІ ст. переважав інтенсивний тип розвитку, що передбачає виокремлення найважливіших послуг і більш якісне їх наповнення. Дедалі буде поглиблюватися цей підхід, та набуде розвитку інноваційний підхід, що передбачає заміну технологій, використання креативних інструментів в управлінні. З великою ймовірністю два останні підходи будуть поєднані у так званий інтенсивно-інноваційний.

На сьогодні постає проблема реальної зацікавленості підприємств у здійсненні соціально відповідальних дій. Насправді, ситуація така, що майже жодне рішення органів влади не стимулювало представників бізнесу в їх соціальній роботі. Наприклад, у 2014 р. Верховна Рада України затвердила зниження єдиного соціального внеску для суб'єктів господарювання у розмірі від 41% до 16,4%, але це правило діяло далеко не для всіх. Щоб отримати можливість сплачувати єдиний соціальний внесок зі ставкою 16,4%, підприємцям було необхідно виконати низку умов. База оподаткування повинна була зрости як мінімум у 2,5 рази. Крім того, зростання середньої заробітної плати на підприємстві мало бути не менше 30%, середня оплата за кожного застрахованого працівника – не менше 700 грн. на місяць, середня заробітна плата на підприємстві – не менше трьох мінімальних по країні. Ухвалення таких умов отримання знижки на соціальний внесок не дало позитивних результатів. Лише 8 тис. підприємств скористалися можливістю платити менший податок [14].

Таблиця 3

Способи усунення різниці між рівнем розвитку мегаполісу і периферії,

Назва підходу	Сутність підходу	Територіальна одиниця в рамках реформи
Регіональний	Розвиток інфраструктури, інвестування периферійного регіону	Область
Місто-орієнтований	Інвестування міст «другого порядку», ціллю якого є підтримання стагнующих середніх міст для перетворення їх в нові «точки зростання»	Громади районів
Зональний	Поділ периферійного регіону на кілька зон і формування в кожній із них свого власного центру економічного тяжіння	Сільські громади

Джерело: складено за даними [21, с. 27–30] та модифіковано відповідно до адміністративно-територіальної реформи

Проблемою існуючих соціальних об'єктів підприємств є те, що за своєю метою вони були створені для задоволення потреб власних працівників, а в сучасних ринкових умовах для успішного функціонування таких об'єктів за фактичної відсутності можливості достатнього їх фінансування з фондів суб'єкта господарювання, у складі якого вони знаходяться, важливим є їх сприйняття і бажання скористатися послугами з боку сторонніх споживачів, які не є працівниками підприємства. Проте, як показують дослідження (візьмемо за приклад Сумську область як одну з типових середніх областей України), більшість зі сторонніх споживачів не тільки не користуються послугами з тих чи інших причин, але навіть не обізнані про можливість їх отримання (рис. 4).

Рис. 4. Відповіді респондентів на запитання «Чи могли б Ви назвати об'єкти соціально-культурного призначення, що належать місцевим підприємствам, та чи користуєтеся Ви їх послугами?»

Джерело: власні дослідження авторів на прикладі Сумської області

Дослідження, яке проводилося авторами з 24 лютого по 12 березня 2016 р. щодо частоти відвідування жителями міста Суми та Сумської області (респонденти у віці 18–70 років) різних закладів соціально-культурного призначення (усього близько 300 осіб) показує про реальну

зацікавленість у активному відпочинку (табл. 4). Такого ж роду опитування показало, що до 74% сімей регіону виявили бажання в індивідуальних чи сімейних турах (відпочинок у санаторії, путівки до дитячих таборів тощо). Серед основних причин неможливості скористатися послугами місцевих об'єктів такого типу назвали недостатність інформації про можливість замовлення послуг та високі ціни.

Важливо, щоб фінансування соціальних об'єктів здійснювалося у максимально прозорій формі, з детальним висвітленням спрямування виділених коштів на конкретні цілі, адже інфраструктурні проекти муніципального рівня залишаються одними з найбільш корумпованих під час їх фінансування. Так, наприклад, у Києві в 2015 р. вже з'явилася у відкритому доступі інформація про вартість ремонту кожного житлового будинку міста на кожному об'єкті для того, щоб можна було порівняти суми виділених коштів на ремонт та те, що було реально зроблено [17].

Реалізація спільної взаємодії підприємств та органів державної влади у сфері соціального розвитку регіону реалізується через групи інструментів:

1. Нормативні (розроблення нормативної бази для регулювання корпоративної соціальної діяльності; закріплення домінуючої ролі соціальної звітності для підприємств; законодавче закріплення системи привілеїв для соціально активних підприємств; систематичний контроль соціальних наслідків діяльності суб'єктів господарювання; законодавче закріплення двосторонньої допомоги «держава – підприємство»; введення нормативів щодо соціальних показників підприємств).

2. Фінансові (пільгове оподаткування та кредитування; субсидування підприємств; надання пріоритету в державних закупках і тендерах; пільги на оренду землі та приміщень; часткове фінансування окремих соціальних проектів, започаткованих підприємствами).

Таблиця 4

Частота відвідування закладів соціально-культурного призначення жителями м. Суми, у відсотках від кількості опитаних

	Раз на тиждень	Раз на місяць	Раз на півроку	Рідше, ніж раз на рік	Взагалі не відвідую	Важко відповісти
Соціально-культурні						
Бібліотека	3,6	36,7	26,6	7,2	24,3	1,6
Музей	0,3	1,8	14,3	66,3	15,2	2,1
Театр	0,2	2,5	44,7	38,4	12	2,2
Розважальні						
Дисотека	8,9	20,3	31,5	21,2	18,4	1,7
Кінотеатр	4,2	28,3	47,2	13,5	4,3	2,5
Спортивний клуб	23,2	19,3	11,7	7,4	35,5	2,9
Стадіон	0,1	5,2	29,9	40,2	23,0	1,6

Джерело: авторські дослідження

3. Організаційні (сприяння стандартизації методів управління показниками звітності підприємств; сприяння результативному діалогу зацікавлених сторін; надання консультацій; надання безкоштовного навчання для персоналу у сфері методології управління соціальною сферою).

4. Інформаційні (визначення та популяризація компаній – лідерів в управлінні соціальною сферою; розроблення пропозицій та підтримка ініціатив підприємств у сфері соціально відповідального управління; системне висвітлення інформації з корпоративної соціальної відповідальності).

Висновки з проведеного дослідження. Приклади інших держав та існуючий досвід розв'язання проблем соціально-економічної сфери в Україні дають можливість із великою ймовірністю стверджувати, що становлення вітчизняної системи спільної відповідальності суб'єктів розвитку регіону може ґрунтуватися на досвіді успішних країн. Перспективами подальших досліджень є аналіз підходів до впровадження управлінських заходів щодо стимулювання соціально-економічних ініціатив суб'єктів, що їх реалізують.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 № 157 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon5.rada.gov.ua/.
2. Гапишко С. Розничное кредитование: анализ и перспективы / С. Гапишко // Деньги. – 2016. – № 1–2(203). – С. 20–21.
3. Гнатъева Т.М. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент ефективності корпоративної стратегії / Т.М. Гнатъева // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2014. – № 2(74). – С. 35–44.
4. Гургула Т.В. Стратегічне планування розвитку міст в Україні / Т.В. Гургула // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2015. – Т. 20. – Вип. 1/2. – С. 43–44.
5. Зінченко А.Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А.Г. Зінченко, А.М. Саприкіна. – К. : Фарбований лист, 2010. – 56 с.
6. Зінченко О.І. Корпоративна соціальна відповідальність в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку / О.І. Зінченко, А.М. Хімченко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 4. – С. 281–286.
7. Ілляшенко С.М. Факторний аналіз стану інноваційної культури підприємства / С.М. Ілляшенко, Ю.С. Шипуліна // Економічний часопис XXI. – 2014. – № 3–4. – С. 31–34.
8. Котенко Н.В. Маркетингові інструменти управління фінансуванням та просуванням послуг неурядових організацій / Н.В. Котенко, С.Г. Сердюк, Г.В. Салтикова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2015. – № 4. – С. 20–33.
9. Кужелєв М.О. Формування парадигми корпоративної соціальної відповідальності в Україні / М.О. Кужелєв // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 3–4. – С. 60–63.
10. Марущак Н.В. Еволюція концепції корпоративної соціальної відповідальності / Н.В. Марущак // Європейські перспективи. – 2012. – № 2. – Ч. 1. – С. 213–221.
11. «Нова пошта» почала доставляти електромобілем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://novaposhta.ua/news/rubric/2/id/3039>.
12. Почему Беларусь – лучшее место для ваших инвестиций? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.investinbelarus.by/ru/invest/>.
13. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів / Відп. за вип. І.І. Осипова. – Київ : Державна служба статистики України, 2015. – 77 с.
14. Топалов Н. ТОП-10 событий 2015 года со знаком «минус», которых можно было избежать / Н. Топалов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/01/3/575002/>.
15. Жалобы сотрудников Google [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.adme.ru/ofisy/surovye-budni-v-google-450905/>.
16. Тюленева Ю.В. Особливості управління ризиками корпоративної соціальної відповідальності підприємств / Ю.В. Тюленева, Т.Р. Антошко // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2014. – № 11. – С. 305–311.
17. У відкритому доступі з'явилася інформація про вартість ремонту кожного житлового об'єкта в Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://corruptua.org/2015/07/u-vidkritomu-dostupi-z-yavilasya-infor-matsiya-pro-vartist-remontu-kozhnogo-zhitlovogo-ob-yekta-u-kiyevi/>.
18. Улучшение социального обеспечения и социальной инфраструктуры Азербайджана [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.azerbaijans.com/content_1034_ru.html.
19. Чорна О.А. Інструменти управління розвитком людського капіталу на промисловому підприємстві / О.А. Чорна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iep.donetsk.ua/publish/sbor/all_text/b2011/stb_12.pdf.
20. Horobet A. Corporate social responsibility at the global level: an investigation of performances and integration of socially responsible investments / A. Horobet, L. Belascu // Economics&Sociology. – 2012. – Vol. 5. – № 2. – P. 24–44.
21. Ilnesami F. Regional development planning proposal for Adamawa state, Nigeria, Using the Core – Periphery Model / F. Ilnesami // International Journal on Arts, Management and Humanities. – 2013. – № 2. – P. 21–34.
22. Williams C.A. Corporate Social Responsibility in a Comparative Perspective: The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility / C.A. Williams. – Oxford : Oxford University Press, 2008.